

SONGÜL AYDIN YAĞCIOĞLU**

Divan Şiirinde “Bezm-i Fenâ” Üzerine Bir İnceleme*

An Analysis on Bezm-i Fenâ in Divan Poetry

Ö Z E T

Estetik ve nazarî esasları İslami kültürün etkisiyle oluşan divan şiiri; XIV. yy itibaren belli bir seviyeye ulaşmış, XV. yy'da kuruluş sürecini tamamlamış ve yüksek bir ifade seviyesine ulaşarak XIX. yy'a kadar devam etmiştir. Divan şiirinin muhteva unsurları olan mazmun, mecaz ve terkip-ler zaman içerisinde divan edebiyatı şairleri tarafından mevcut imkânlar çerçevesinde işlenerek kendine mahsus anlam alanı oluşturmuştur.

En güzel olanı en güzel şekilde söyleme amacı güden divan şairi, sınırlı olan mazmunlar içinde realiteden ayrılmayarak yeni benzetmeler, yeni mecaz ve istiareler bulma yoluna gitmiştir. Şair, özellikle tenasüb, leff ü neşr, tezat, mecaz gibi edebî sanatlardan yararlanarak kelimeler arasındaki ilişkiyi, çağrışımlardan şairliği nispetinde istifade etmiştir.

Şiirde mananın, kendisi üzerine inşa edildiği zemin olması dikkatiyle mazmunların divan şiiri içerisindeki seyri- nin ortaya çıkarılması, anlam dairesinin tespit edilmesi şiire katkıları bakımında önemlidir.

Bu çalışmada öncelikle gerekçeleri belirtilerek mazmun olarak adlandırılan “bezm-i fenâ”nın; mazmun olarak kullanımının tarihi seyri, anlam alanları, anlam-bağlam ilişkisi ve bu ilişkinin hangi kelimelerle sağlandığı üzerinde çeşitli tespitler yapılmıştır. Elde edilen neticeler ile divan şiirinin anlaşılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

divan poetry, mazmun, bezm, fenâ, meaning

ABSTRACT

Aesthetic and theoretical principles of divan poetry formed by the influence of Islamic culture; XIV. century to a certain level, XV. It has completed its founding period and reached a high level of expression until the XIX century. The mazmun, metaphors and compositions, which are the content elements of Divan poetry, have been created by the poets of Divan literature in the framework of the existing possibilities and formed a unique meaning field.

Again, the poet who is the so-called divan poet who is trying to tell the most beautiful thing in the most beautiful way has gone to find new analogies, mazmun by not leaving real in the limited existence of words. The poet has benefited from the literary arts such as tenasüb, leffüsr, contrast, metaphor in the relation between the words, from associations to poetry.

In poetry, with the attention to the fact that the meaning is the ground on which it is built, it is important to reveal the gaze of the magazines inside the divan poem, to identify the meaning circle, and to care for poetry contribution.

In this study, which is prepared with the stated attention, “bezm-i fenâ”, which is called as mazmun, the history of the use as mazmun, the meaning of the meaning, the meaning-context relation, and the meaning of this relationship. It is aimed to contribute to the understanding of divan poetry with the results obtained.

KEYWORDS

divan şiiri, mazmun, bezm, fenâ, anlam

* Makalenin Geliş Tarihi: 07.06.2018 / Kabul Tarihi: 07.09.2018.

** Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (songulyagcioglu@arel.edu.tr).

Giriş

Türk edebiyatının umumi gelişimi içinde, nazarî ve estetik esaslarını İslami kültürden alarak meydana gelen (Akün 1999: 9/414) Divan şiiri, şekil ve muhteva özellikleri ile geleneğin ürünü olan ve bu gelenek çerçevesinde belli kaidelerin dışına çıkmayan bir anlayışın mahsulüdür. Dolayısıyla geleneğin dışına çıkmayan şair belli bir mazmun, hayal ve kelime kadrosunun kendisine sunduğu imkân nispetinde şiirini ortaya koymaktadır. Şairin başarısının burada ortaya çıktığını belirten Ali Nihat Tarlan bunu şöyle ifade eder: “*Müşebbeh ve müşebbehün bih muayyen. Şair bunları birbirine yaklaştırırken aradaki bağı bulmak lazım... İşte divan şairlerinin asıl orijinalitesi buradadır.*” (Tarlan 1981: 44)

Divan edebiyatında orijinal olanı bulma, en güzel olanı en güzel şekilde söyleme amacı güden şair, sınırlı olan söz varlığı içinde realiteden ayrılmayarak yeni benzetmeler ve mazmunlar bulma yoluna gitmiştir. Özellikle tenasüp, leff ü neşr, tezat, mecaz gibi edebî sanatlardan yararlanarak kelimeler arasındaki ilişkiden, çağrışımlardan şairliği nispetinde istifade etmiştir.

En güzel olanı en güzel şekilde ifade etme arayışında olan divan şairlerinin, bunun gereklerinden olan mana, mazmun, nükte gibi hususlara şiirlerinde dikkat çektiği görülür.¹ Son dönemlerde, divan şiirinde mazmunun bir edebiyat terimi olarak tanımına ilişkin çeşitli çalışmalar yayınlanmıştır. Konuyla ilgili Mehmet Çavuşoğlu, beyitlerden ve kaynak eserlerden hareketle mazmunun terim anlamı üzerine bazı değerlendirmelerde bulunmuştur, Çavuşoğlu çalışmasında mazmunu şöyle tanımlar: “*Mazmun, sözlüklerde de belirtildiği gibi, bir cümlenin, bir mısraın, bir deyimden içerdiği ve onlardan herkesin anladığı hakîkî ve mecazî mânâ demektir. Bir edebiyat deyimini olarak da asıl mânânın yanında bir isme, bir atasözüne, bir olaya telmihtir.*” (Çavuşoğlu 1984: 205). Yine aynı mesele üzerine çalışan Mine Mengi, konu ilgili olarak divan şairlerinin beyitlerinden hareketle ilgili dönemde mazmun ile ne kastedildiğinin yanında divan şiiri sonrası kaynak eserlerde mazmunun nasıl tanımlandığını

¹ Konuyla ilgili yapılan çalışma için Bk. Mengi, Mine (2000), “Divan Şiir Dilindeki Mana, Mazmun, Nükte Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/3.php>, (26.10.2017).

tespit ederek bunları yorumlamıştır. Mengi'nin, beyit ve kaynak eserlerden hareketle mazmunun tanımına dair verdiği özet ve yorumları şöyledir:

Mazmun, edebi metinlerde geçen ve anlamı artık bilinmeyen dolayısıyla anlaşılmasında zorluk olan kelime, terkip ya da ibaredir. Mazmun, kalıp benzetme, klişe mecazdır. Mazmun, divan edebiyatının kendi dünyası içindeki bilinen hayal, inanış ve düşüncelerin beyit ya da beyitlerdeki dolaylı anlatımıdır. Bu tanımlardan üçüncüsünün, mazmun karşılığı eski sözlüklerde kullanılan nükteli, cinash, sanatlı sözle bağlantısı akla gelmektedir. Öte yandan mazmunun söz konusu karşılığıyla kastedilen, beyitteki kelime ya da kelime grupları arasındaki daha çok tenasüp, telmih unsurlarına vb. belirli çağrışımlara dayalı anlam ilişkisinin varlığıdır. Nitekim eski metinlerde geçen mazmunla kastedilen de bu olmalıdır. Çünkü eski şairin de mazmunun gizlilik, kapalılık, ince anlamlılık, özgünlük vb. niteliklerini belirttiği beyitlerde mazmundan belirli çağrışımlara dayalı bu dolaylı anlatımı anladığını tahmin etmek zor değildir. (Mengi, E.T.: 26.10.2017)

Yukardaki tespitlerden hareketle çalışmanın konusu olan “bezm-i fenâ/ fenâ bezmi”, divan şiirinde ilgili kelimelerin ayrı ayrı lugat anlamlarının yanında terkip ve ibare olarak sembolik anlam kazanması ve bu anlamıyla tekrar etmesi, dolaylı anlatım unsuru olması, beyitteki diğer kelimelerle tenasüp, telmih, leff ü neşr gibi edebî sanatlarla belirli çağrışımlara dayalı anlam ilişkisi kurması, terkip ve ibare olması gibi özellikleriyle divan şiirinde kullanılan bir mazmun olarak değerlendirilmelidir.

Divan şiirinin en önemli unsurlarından olan mazmun, bir yönüyle şiirde mananın üzerine inşa edildiği zemindir. Bu itibarla mazmunların; tarihi seyrinin ortaya çıkarılması, anlam dairesi ve anlam-bağlam ilişkisinin tespit edilmesi de bu şiire katkısı bakımında ayrıca önemlidir.

Bu çalışmada divan edebiyatı mazmunlarından olan bezm-i fenâ/ fenâ bezmi'nin mazmun olarak kullanımının tarihi seyri, anlam alanları, anlam-bağlam ilişkisi ve bu ilişkinin hangi kelimelerle sağlandığı üzerinde çeşitli tespitler yapılmıştır.

Bezm-i Fenâ'nın Teşekkülü

Bezm ve fenâ kelimeleri divan şiirinde oldukça sık kullanılan kelimelerdendir. Lügat anlamıyla Farsça olan bezm; meclis, içki meclisi, çadır, âlem, dünya anlamındadır. (Kanar 2015: 301) Arapça bir kelime olan fenâ'nın *Kâmûsu'l-Muhît*'teki lügat anlamı ise, *"bir nesne yok olmak manâsıdır"* (Mütercim Asım Efendi 2014: VI/5928) Divan şiirinin İslami düşünceden ayrı olmadığı dikkatiyle bu kelimelerin tasavvufi anlamları da önemlidir. Buna göre bezm, tasavvufla ilgili terimler sözlüğünde tek başına değil *"bezm-i elest"* terkibi ile izah edilir. Burada da bezm, lügat anlamı olan meclis, toplantı karşılığında kullanılır. Yine aynı sözlükte fenâ'nın tasavvufi manası, kulun fiilini görmemesi hali, olarak tanımlanır. (Uludağ 2005: 134) Yine tasavvufi anlamıyla fenâ; *"Kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olup gerçek kul olma noktasına ulaşması anlamında bir tasavvuf terimi."* (Kara 1995: XII/ 333) olarak tanımlanır.

Bezm ve fenâ'nın, divan şiirinde lügat anlamlarıyla ve ayrı ayrı kullanılmakla birlikte daha ziyade başka kelimelerle terkip oluşturularak kullanıldığı görülür: bâd-ı fenâ, dâr-ı fenâ, kârbân-ı fenâ, iksîr-i fenâ, mülk-i fenâ, zehr-i fenâ, seyl-i fenâ, bezm-i çemen, bezm-i ayş, bezm-i şâh-ı cihân, bezm-i kemâl, bezm-i hazân, bezm-i tarab, bezm-i aks, bezm-i gam, bezm-i vasl, bezm-i ezel, bezm-i aşk, bezm-i hüsn, bezm-i gülşen, bezm-i hayâl, bezm-i bahâr, bezm-i mül, bezm-i gülşen, bezm-i yâr vs. Bu örneklerin divanlar tarandığında daha da artacağı şüphesizdir. Şair ayrı ayrı her iki kelimenin lügat anlamını da esas almak kaydıyla oluşturduğu bu yeni ibare veya terkip, kelimenin lügat anlamlarından ayrı olarak bir nesnenin/müşebbeh, müşebbehün bihi haline gelebilmektedir. Şair çeşitli edebî sanatlarla bu yeni anlamı muhkem hale getirebilmektedir.

Kelimelerin yeni bir anlam kazanarak sembol veya mazmun olma yolunda belli bir seyir takip ettiğini bezm-i fenâ veya fenâ bezmi'nde de görmek mümkündür. Divan şiirinde bir mazmun olarak bezm-i fenâ/ fenâ bezmi'nin hangi dönemlerde, kimler tarafından kullanıldığı - özellikle anlama katkısını tespit etmek amacıyla ilgili dönemlerdeki mutasavvıf şairlerin eserleri de taranarak-, hangi anlam ve bağlamlarda söz konusu edildiğine dair tespitler aşağıda ilgili başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Bezm-i Fenâ'nın Yüz Yıllara Göre Kullanımı

Yapılan tarama sonunda XV.yy şairlerinden Nesîmî, Şeyhî, Ahmet Paşa, Necatî, Mîhrî, Mesihî, Karamanlı Nizâmî divanlarında ise bezm ve fenâ kelimelerinin ayrı ayrı veya bâd-ı fenâ, dâr-ı fenâ, kârbân-ı fenâ, iksîr-i fenâ, bezm-i gülşen, bezm-i yâr vs. gibi farklı kelimelerle terkip oluşturularak kullanılmasına rağmen bezm-i fenâ ve fenâ bezmi şeklinde bir arada kullanılmadığı tespit edilmiştir. Belirtilen şairlerin dışında bu döneme ait başka bir şairin şiirlerinde de bu terkibe veya ibareye rastlanmamıştır.² Ayrıca dönemin şairlerinden özellikle tasavvufi düşünce ve fikirlere hakim olması itibarıyla Nesîmî'nin divanı da taranmış, şiirlerde bezm ve fenâ kelimelerinin ayrı ayrı kullanıldığı fakat terkip veya ibare olarak bir arada zikredilmediği görülmüştür.³

XVI. yy'da ise ölüm tarihleri dikkate alınarak kaba bir kronolojiyle Zatî, Figânî, İshak Çelebî, Hayâlî, Bursalı Rahmî, Behiştî, Aşkî, Terzî-zâde Ulvî, Feyzî-i Kefevî, Gelibolulu Âlî, Şerîfî, Kelâmî, Şuhûdî, Defterî, Sebzî, Cinânî, Ferhâd Paşa, Nev'î, Süheylî adlı şairlerin eserlerinde bezm-i fenâ terkibine rastlanmaktadır.⁴ İlk olarak XVI. yy'ın ilk şairlerinden olan Zatî

² Yapılan bu çalışmada tarama neticesinde sadece “bezm-i fenâ/ fenâ bezmi” terkip ve ibaresini kullanan şairlerin eserlerinin bibliyografyası ilgili yerlerde verilecektir.

³ İlgili eser için bk.: AYAN, Hüseyin (2014) (Haz.), Nesîmî Hayatı Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni, TDK Yay., Ankara.

⁴ Söz konusu eserlerin bibliyografyaları ilgili kısımlarda bir defa belirtilerek metin içindeki örnek beyitlerden sonra tekrar edilmeyecek, sadece; şair, eser ve varsa eserin bölümü ile beyit numarası verilecektir. XVI. yy'da bezm-i fenâ/ fenâ bezmi terkip veya ibaresini kullanan şairlerin için bk.:

TARLAN, Ali Nihat ve M. Çavuşoğlu (1987) (Haz.), *Zatî Dîvânı*, Gazeller Kısmı C.III, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

KARAHAN, Abdülkadir (1966) (Haz.), *Figânî ve Divançesi*, İstanbul Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul.

YILDIRIM, Ali (1991), *İshak Çelebi (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniv. Sosyal Bil Enst., Elazığ.

TARLAN, Ali Nihat (1992) (Haz.), *Hayâlî Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara.

ERDOĞAN, Mustafa (Haz.), *Bursalı Rahmî ve Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10600,bursali-rahmi-divanipdf.pdf>. 25.10.2017.

AYDEMİR, Yaşar (Haz.), *Behiştî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10597,behistipdf.pdf?> 25.10.2017.

ve devrin önemli şairlerinden Hayâlî'nin bu terkibi sadece 1'er kez kullandığı, Zâtî ve Hayâlî dışındaki şairlerin de terkibi ortalama 1'er kez kullandığı tespit edilmiştir. Şairlerden Üsküdarlı Aşkî ve Gelibolulu Âlî ise bu terkip ve ibareyi 4'ten fazla olmak üzere diğer şairlere oranla daha çok zikretmesiyle dikkat çeker. Bununla birlikte dönemin ve divan şiirinin en önemli temsilcisi olan Fuzûlî ve Bâkî'nin ayrıca Hayretî ve Taşlıcalı Yahya'nın eserlerinde bu kelimeleri birlikte terkip olarak kullanmadığı görülür. Bu şairlerin divan şiirindeki yeri dikkate alındığında ilgili terkip veya mazmunu kullanmaması, şairlerin tercihlerini ortaya koymaları bakımından önemlidir. Öyle ki bezm-i fenâ terkip olarak, Zâtî ve Hayâlî istisna ki bunlar da sadece birer kez kullanmışlardır, daha çok ikinci sınıf addedilen şairler tarafından kullanılmıştır. Yine bir istisna olarak divan edebiyatında müstesna bir yere sahip olan Gelibolulu Âlî'nin bu mazmunu kullanması üstelik diğer şairlere oranla daha fazla

UZUN, Süreyya (2011) *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımalar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul.

ÇETİN, İsmail (1993), *Derzî-zâde Ulvî Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkitli Metni*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniv., Elazığ.

EFLATUN, Muvaffak (2003), *Feyzi-i Kelevî Divânı: Tahlil-Metin*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Ankara.

NACAR, Fatih (2004), *Ferhâd Paşa Divanı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniv. Sosyal Bil. Ens., Sakarya.

ALTUN, Kudret (1999) (Haz.), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Divânı (Vâridatü'l-Enkâ)*, Niğde.

Aksoyak İ. Hakkı ve Mehmet Arslan, *Gelibolulu Mustafa Âlî Riyâzü's-sâlikîn*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10681,girisvemetinpdf.pdf?0> 25.10.2017.

KARLITEPE, Mustafa (2007), *Kelâmî Divânı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens..

YAZAR, Sadık (2006), *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul.

YEKBAŞ, Hakan (2016) (Haz.), *Sebzî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.

CAN, Ertuğrul (2005), *Şuhûdî Divançesi (inceleme-metin)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Adana.

OKUYUCU, Cihan (1994) (Haz.), *Cinânî Hayatı Eserleri Divanının Tenkidli Metni*, TDK Yay., Ankara.

HARMANCI, Esat (Haz.), *Süheylî Divânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10650,girismetinpdf.pdf?0> 25.10.2017.

zikretmesi ise mazmunun kullanımında Gelibolulu Âlî'nin etkili olup olmaması bakımından dikkate değer bir husustur.

XVII. yy'da bezm-i fenâ/ fenâ bezmi terkip ve mazmun olarak; Azmî-zâde Hâletî, Nâilî, Nev'i-zâde Atâyî, Nâmî, Vahyî, Rezmî, Dimetokalı Vahdetî, Nâtıkî, Beyânî, Fâ'izî ve Kadı Şefî'î adlı şairler tarafından kullanılmıştır.⁵ Bunlardan dönemin önemli şairlerinden Nâilî ilgili mazmunu 1 kez, Nev'i-zâde Atâî, Azmî-zâde Hâletî, Nâmî, Fâ'izî ve Kadı Şefî'î ise 3'ten fazla kullanmışlardır. Dönemin önemli isimlerinden Nef'î'nin bu mazmunu kullanmadığı fakat sadece bir beytinde hem dünya hem tasavvufi anlamını çağrıştıracak şekilde bezm-i fenâ ile benzer anlamda 'bezm-i fânî'yi kullandığı görülür.⁶ Yine dönemin önemli şairlerinden Şeyhülislâm Yahyâ ve Nâbî'nin bu mazmunu kullanmaması da

⁵ İlgili şairler için bk.:

KAYA, Bayram Ali (2003) (Haz.), *Azmî-zâde Hâletî Divanı, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanın Tenkitli Metni*, Harvard Ün. Basımevi.

KARAKÖSE, Saadet (Haz.), *Nev'i-Zâde Atâyî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637,nevi-zade-atayipdf.pdf?0> 25.10.2017.

YELTEN, Muhammet (1999) (Haz.), *Nev'i-Zâde Atâyî- Sohbetül Ebkar, Nev'i-Zâde Atâyî- Sohbetül Ebkar*, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul.

YENİKALE, Ahmet (Haz.), *Ahmet Nâmî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10633,metinpdf.pdf?0>, 25.10.2017.

TAŞ, Hakan (2014), *Vahyî Divanı ve İncelemesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul.

GÜRBÜZ, Mehmet (2005), *Rezmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Ün. Sosyal Bilimler Ens., Ankara.

ÖZTÜRK, Yılmaz (2006), *17. yy Şairlerinden Dimetokalı Vahdetî'nin Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Ün. Türkiyat Arşt. Enst., İstanbul.

ÖZER, Sait (2006), *Nâtıkî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin-İnceleme)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Ün. Sosyal Bil. Ens., Sivas.

BAŞPINAR, Fatih, *Beyânî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0>, 25.10.2017.

OKATAN, Halil İbrahim (1995), *Kafzâde Fâ'izî, Hayatı Eserleri Sanatı- Tenkitli Divan Metni*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Ün. Sosyal Bil. Enst., İzmir.

İPEKTEN, Haluk (1990) (Haz.), *Nâilî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.

AYDIN YAĞCIOĞLU, Songül (2016) (Haz.), *Kadı Şefî'î Dîvânı*, DBY Yay., İstanbul.

⁶ Nef'î'nin ilgili beyti şöyledir:

tercihin ifadesi olması bakımından önemlidir. Mazmunun dönemin önemli şairleri tarafından değil daha çok ikinci derecede olan şairler tarafından kullanılması da mazmunun hangi şairler tarafından tercih edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yine mazmuna yüklenen anlamın tespit edilmesi amacıyla yüz yıl şairlerinden özellikle mutasavvıf olması hasebiyle Niyâzî Mısrî'nin divanı taranmış, ilgili terkip ve ibareye rastlanmamıştır.⁷

XVIII.yy'da ise bezm-i fenâ/ fenâ bezmi'ni şairlerinde kullanan şairler; Haşmet, Mirzâ-zâde Sâlim, Neccarzâde Rızâ, Hayrî, Beliğ, Sâkib Mustafa Dede, Ferhâd Paşa ve Sezâyî-i Gülşenî'dir.⁸ Bunlardan Sâkib Mustafa Dede ve Neccarzâde Rızâ ilgili terkibi 3'ten fazla zikretmişlerdir. Dönemin önemli isimlerinden olan Nedim ve Şeyh Gâlib gibi şairlerin bu mazmunu tercih etmediği görülür. Yine bu yüz yılda mutasavvıf bir şair

Ehl-i aşk olan çeker bu bezm-i fânîden ayağ

Nef'i yâ ger rind isen ol kûşe-i vahdet-nişest (g.14/5) Bk. Akkuş, Metin (1993) (Haz.), *Nef'i Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara.

⁷ Bk.: BİLGİNER, Mahmut Saadettin (1976) (Haz.), *Mısrî Niyâzî Dîvânı Şerhi*, İstanbul.

⁸ Söz konusu şairlerin şiirleri için bk.: YILDIZ, Ali (2006), *18. yy Şairlerinden Ferhâd Paşa Dîvânı (Metin-İnceleme)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv. Türkiyat Araşt. Enst., İstanbul.

AKSOYAK, İsmail Hakkı ve Mehmet ARSLAN, *Haşmet Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57256,hasmet-divanipdf.pdf?0> 24.09.2018.

İNCE, Adnan (1994) (Haz.), *Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı*, Yüksek Öğrt. Kur. Mat., Ankara.

ÖZDEMİR, Mehmet (1999), *Neccârzâde Rızâ Divanı'nın Edisyon Kritiği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bil. Enst., Afyon.

DEMİREL, Gamze (2005), *18. Yüzyıl Şairlerinden Beliğ Mehmed Emîin Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin- Tahlil)*, C. 1, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enst., Elazığ.

ALTUNDAĞ, Ayşegül Kara (2010) (Haz.), *Bolulu Hayrî Dîvânı*, Bolu İl Kültürve Turizm Müd., Ankara.

ARI, Ahmet (Haz.), *Sâkib Dede ve Dîvânı*,

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10645,sakibdededivani.pdf?0>, 25.10.2017.

ÇELİKOĞLU, Şahver (1985) (Haz.), *Divan Sezâyî-i Gülşenî*, Yazı Yay., İstanbul.

olan İsmail Hakkı Bursevî de ilgili kelimeleri bir arada terkip olarak kullanmamış fakat dünya manasında ‘kâr-gâh-ı fenâ, dehr-i fenâ’ şeklinde kullanmıştır.⁹ Bu yüz yılın mutasavvıf şairlerinden İsmail Hakkı ve Şeyh Gâlib’in ilgili mazmunu hiç kullanmaması ve Sezâyî-i Gülşenî’nin ise 1 defa kullanması mazmunun kullanımında mutasavvıf şairlerin tavrını göstermesi bakımından önemlidir.

XIX. yy’da ilgili mazmunu kullanan şairler; Şeref Hanım, Raşid, Aczî, Antepli Aynî, Fâtîm, Fâik Ömer Efendi’dir.¹⁰ Bunlardan Şeref Hanım ve Fâik Ömer Efendi ilgili mazmunu 3’er beyitte zikretmişlerdir.

Sonuç olarak bezm ve fenâ kelimeleri ayrı ayrı veya farklı kelimelerle terkip oluşturacak şekilde hemen hemen bütün şairlerde zikredilmekle birlikte, bezm-i fenâ/ fenâ bezmi’nin ilk olarak XVI. yy’dan itibaren kullanılmaya başlandığı ve devam eden yüzyıllarda ise daha az şair tarafından az da olsa XIX. yy’a kadar kullanıldığı görülür. Bununla birlikte ilgili mazmunun birkaç istisna dışında divan şiirinin ilk akla gelen önemli şairleri tarafından değil daha ziyade ikinci sınıf addedilen şairler tarafından tercih edildiği görülmüştür. Yine farklı yüz yıllarda yaşayan mutasavvıf şairlerden Niyâzî Mısrî, İsmail Hakkı, Sezâyî-i Gülşenî, Şeyh Gâlib ve ayrıca tasavvufi düşünceye hakim Nesîmî’nin divanlarına bakıldığında bezm ve fenâ kelimelerinin ayrı ayrı veya farklı kelimelerle terkip

⁹ İsmail Hakkı’nın ilgili beyitleri şöyledir:

Bu kâr-gâh-ı fenâda mü’ezziri gözeden
Nukûş-ı gayra baķub bir eşerden âh itmez (g.137/4)

El-ħazer Ĥaķķî gül-i dehr-i fenâdan alma bû

Kim hezârûñ kanına girmiş durur çok def’a bu (Müfred: 46) Bk.:YURTSEVER, Murat (2000) (Haz.), *İsmail Hakkı Bursevî Divan*, Arasta Yay., Bursa.

¹⁰ Bk.: ARSLAN, Mehmet (2002) (Haz.), *Şeref Hanım Dîvânı*, Kitabevi Yay., İstanbul.

ARSLAN, Mehmet (2004) (Haz.), *Antepli Aynî Dîvânı*, Kitabevi Yay., İstanbul.

ERDOĞAN, Mehtap (2007) (Haz.), *Fâtîm Dîvânı*, Kitabevi Yay., İstanbul.

BALKAN, Ayşe (2001), *Râşid Dîvânı (Edisyon Kritik ve Tasavvufî Unsurlar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Ün. Sosyal Bil. Ens., Afyon.

BÜYÜKKAYA, Hande (2008), *Fâik Ömer ve Dîvânı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İst. Kültür Ün. Sosyal Bil.Enst., İstanbul.

ÖZGÖNÜL, Öznur (2001), *Aczî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Ün. Sosyal Bilimler Ens. Balıkesir.

oluşturarak zikredildiği sadece Sezâyî-i Gülşenî’de 1 kez ‘fenâ bezmi’ ibaresiyle kullanıldığı görülür. Bu da ilgili terkip veya ibarenin tasavvufi anlamıyla mazmun niteliği kazanmasında mutasavvıf şairlerin belirleyici olmadığını, tercihin tamamen şairin tasarrufu ile ilgili olduğunu gösterir.

Bezm-i Fenâ’nın İşaret Ettiği Anlamlar

Divan şiirinde bezm-i fenâ’nın başlıca iki anlamda söz konusu edildiği görülmektedir. Bunlardan biri gelip geçici olma özelliğiyle dünya diğeri ise fenâ’nın tasavvufi anlamına gönderme şeklindedir. Bu iki anlamın da bağlam itibarıyla kendi içinde çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Yine şairin bilinçli şekilde her iki anlamı kastettiği veya çağrıştırdığı beyitler de vardır. Terkinin delalet ettiği bu anlamlar, kelimelerin lügat anlamları da dâhil beyitteki diğer kelimelerle edebî sanat ilişkisi içinde bir araya getirilerek mananın pekiştirildiği ve beyte estetik değer kazandırıldığı görülmektedir. Şöyle ki bezm-i fenâ’nın dünya’ya delalet etmesi, fenâ’nın lügatteki yok, yokluk, gelip geçici olan anlamları; bezm ile ilişkilendirilmesinde ise kelimenin lügat anlamı olan içkili eğlenceli meclis anlamı esastır. Çünkü dünya insanların bir arada bulunması ile ve yeme, içme eylemlerinin yapılması özelliğiyle bezm/meclis olarak tasavvur edilmiştir. Bezm ve fenâ ile yapılan terkip “gelip geçici olan meclis” anlamıyla dünya’yı kastetmektedir. Bunun yanında bezm/meclis’lerde kadehin sürekli devretmesi ile dünyanın dönmesi arasında ilişki kurulurken yine meclisin unsurlarından olan şarap, mest, kadeh, nûş, işret, ‘ayş, bî-sebât, sâkî, câm, Cem vs. şiirdeki çağrışım ve anlam alanı ile manayı pekiştirmek üzere beyitte hazır bulunan kelimelerdendir.

Fenâ yani geçici, yok olma özelliğine sahip dünya, bu özellikleriyle vefasız ve cefası çok olandır. İslami düşünce ve paralelinde tasavvufi görüşe göre, ‘dünya’ gelip geçici olduğu için kendisine meyledilmemesi gereken bir yerdir. İslami düşünceden beslenen divan şiirinde bu anlayış sık sık dile getirilmektedir. Fakat az da olsa aksini dile getiren şairlere de rastlanmaktadır.

1. Bezm-i Fenâ ve Dünya

İbarenin/mazmunun dünyayı, dünya hayatını temsil için kullanıldığı en açık ifadesine divan şiirinde nazım türü olan mersiyeler ve kişinin ölümü için düşürülen tarihlerde rastlanmaktadır. Ölen kişinin bu dünyadan ebedi âleme intikalini belirten aşağıdaki beyitlerde ölen kişinin cennete gitme temennisi dile getirilmektedir. Bu temenninin ifadesinde bezm-i fenâ'nın tercih edilmesinde ölen kişinin meclisten ayrılması tasavvuru esastır. Yine bezm ile ilişkili olarak ‘ayak götürdü’ deyimini hem mecaz anlamıyla hem de ‘ayak’ın kadeh anlamına işaret edilerek çağrışım zenginleştirilmiştir. Ayrıca; dem eylemek ve bekâ ibareleri de mecaz ve tezat sanatlarıyla beyitte söyleyişi sağlamlaştırmaktadır:

Dâmen-keş olup bezm-i fenâdan sefer etdi
Zeyneb bula cennetde murâdınca maķâmın "sene 1118"
(Mirzâ-zâde Sâlim, Divan; tar.20/2)

Rıķlet idüp bezm-i fenâdan hemân
Kıldı beķâ' mülkine cânın revân
(Gelibolulu Âlî, Riyâzü's-sâlikîn; 37)

Götürdi ayağı bezm-i fenâdan
Ola rûķına me'vâ bāğ-i rıķvân
(Süheylî, Divan; mus.20/2)

Bir laķza kim bu bezm-i fenâda dem eylediñ
Tayy-i bisât-i kâreğh-i 'âlem eylediñ
(Nâilî, Divan; terc.I-7/1)

Yukardaki beyitlerde görüldüğü gibi ilgili mazmun ile ‘dünya’ kastedilmektedir.

Bezm-i fenâ/ fenâ bezmi'nin dünya anlamıyla hangi bağlamlarda kullanıldığı divan şairinin dünya'yı algılayışına işaret etmesi bakımından ayrıca önemlidir. Bu amaçla mazmunun geçtiği beyitlere bu dikkatle bakıldığında bezm-i fenâ mazmunu ile; dünya geçicidir, aldatıcıdır, ona aldanmamak gerekir, eziyet sıkıntı yeridir, içindekiler de vefasızdır görüşlerinin dile getirildiği görülmüştür. Belirtilenler dışında dünya

geçicidir, bu nedenle fırsat varken yiyip içilmelidir şeklindeki yaklaşımları da görmek mümkündür.

Şairler bezm-i fenâ/ fenâ bezmi mazmunu ile dünya karşısında benimsenmesi gereken tavrın nasıl olması gerektiğini de beyitlerde işlemişlerdir. Buna göre dünya tüm olumsuz özelliklerinden dolayı terkedilmeli, ilahi ve ebedî olan ahirete yönelmeli şeklinde bir yaklaşım da dile getirilir. Bezm-i fenâ/ fenâ bezmi'nin dünya anlamının hangi bağlamlarda söz konusu edildiğini şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür:

a. Dünyaya Meyletme:

Bezm-i fenâ olan dünya gelip geçicidir, bu nedenle fırsat değerlendirilmelidir, görüşünü şair aşağıdaki beyitte şöyle ifade eder: "İshak, fırsat el vermişken ayağı götür (işret et), farz edelim ki dünya ehline sohbet bakidir." Şair, 'el vermek' ve 'ayak götürmek' ibarelerinin mecaz ve gerçek anlamlarını bir arada söz konusu ederek şiirin anlam katmanlarını genişletmiştir. Yine beyitte; bezm-i fenâ, ayak götürmek, el vermek, sohbet kelimeleri arasındaki tenasüp de mazmunun kullanımını göstermesi bakımından önemlidir:

Fırsat el vermiş iken götür ayağı İshāk
Diyelüm bezm-i fenâ ehline sohbet bâkî

(İshak Çelebi, Divan; g.299/7)

Bezm-i fenâ'nın yukardaki bağlam çerçevesinde kullanıldığı diğer bir beyitte de dünya, gelip geçici olduğu için kıymeti bilinmesi gereken yerdir. Buna göre aşağıdaki beyitte şair, dünyayı bir bezm yani meclis olarak tasavvur etmiş ve meclisin olmazsa olmazlarından olan 'câm, sâkî, iş, nûş' kelimelerini tenasüp ilgisıyla bir araya getirerek şöyle demektedir: "Saki ölüm kadehini sunmadan fenâ olan dünya bezminde, bu bezmin devrini hoş görüp yiyip içelim"

Sunmadın câm-i ecel bezm-i fenâ sâkîsi
Hoş görüp devrini 'ömrüñ idelüm 'iş ile nûş

(Şerîfî, Divan; g.151/3)

b. Dünyanın Fâni Oluşu ve Cevri

Aşağıdaki beyitlerde ise bezm-i fenâ olan dünyada devreden/dönerin ölüm kadehi olduğu ve bu nedenle de sebatsız olan ömrün kimseye kalmayacağı dile getirilmektedir. Dünyanın kararsız olması, bu mecliste elden ele devreden ölüm kâsesi olması hayalleri “dünyanın dönmesi” realitesi üzerine şekillendirilmiştir. Beyitteki bezm, kâse, bî-sebât, dönme kelimeleri arasındaki tenasüp ilgisi de anlama katkısı bakımından önemlidir:

Qalmaz Süheyli kimseye bu ‘ömr-i bî-şebât
Bezm-i fenâda dönmededür kâse-i memât

(Süheyli, Divan; terc.1/III/1)

Yine aşağıdaki beyitte, bezm-i fenâ olan dünyada kimsenin kalıcı olmadığı dile getirilir. Beyitteki ‘eglenmek’, lügat anlamı olan “Vakit geçirmek, kalmak, oyalanmak, durup dinlenmek” (Dilçin 2009: 78) ile birlikte meclisteki eğlence/neşeye de işaret ederek kimsenin burada eğlenemeyeceği belirtilir:

Bezm-i fenâda eğlenemez kimse añladım
Buymuş ‘adem diyârına ‘ömrüm şitâbımız

(Şeref Hanım, Divan; g. 69/6)

Aşağıdaki beyitte ise fenâ’nın lügat anlamından hareketle dünyanın geçici olduğu çağrıştırılmış, cefa ve cevrinin çok olduğuna işaret edilerek sevilenlerin de vefasız olduğu belirtilmiştir:

Vefâ me’mül edip Sâlim melûl olmam cefâlarla
Benüm sevdiklerim bezm-i fenâda bî-vefâdır hep

(Mirzâ-zâde Sâlim, Divan; g.15/5)

c. Dünyadan Yüz Çevirmek:

Dünyanın geçici, aldatici olmasından hareketle ona karşı takınılması gereken tavrın dile getirildiği beyitlerde; geçici olandan ebedî, maddi olandan ilahi olanın tercih edilmesi gerektiği yönünde bir yaklaşım

görülür. Bu beyitlerde dünyevi olan dışlanıp marifetin esas addedildiği görülür.

Aşağıdaki beyitte şair, dünyaya karşı hangi tavır içinde olunması gerektiğine dikkat çekmektedir. Buna göre şair; “Bezm-i fenâ olan dünyada şarap ile kirlenme ki vahdet sakisi eline temiz, saf olan içeceği sunsun” demektedir. Buradaki anlam, bezm’in unsurlarından biri olan ‘mey’ üzerinden şekillendirilir. İslam’a göre şarap haramdır; haram ise mecaz anlamda kirli ve pis olandır. Şair bu dünyanın kirli ve pis olduğunu belirterek asıl olanın ilahi olana yönelmek olduğuna işaret eder. Yine konuyla ilgili *Sahîh-i Buhârî*’de nakledilen hadiste; “*Kim bu dünyada şarap içer sonra da tevbe etmez ise kendisine âhirette cennet şarabı haram olur.*” (Sahîh-i Buhârî: I/701) hükmü beytin yorumlanması bakımından önemlidir:

Gel olma bezm-i fenâda mey ile âlûde
Ki suna sâķi-i vahdet eline Mâ-i tahûr

(Hayâlî, Divan; k.5/10)

Bir diğer beyitte ise şairin dünya karşısındaki tavrı, cevr ve cefaya katlanmak şeklindedir. Dünya da tıpkı bezm gibi geçicidir, bir iki gündür. Şair, bu kısacık bezmde/dünyada yiyecek ve içecek olarak ciğer kanı ve gözyaşı bana yeter, demektedir. Tasavvufta yer alan dünyanın bela ve dert çekme yeri olması görüşü beytin anlaşılmasında önemlidir:

Bezm-i fenâda bir iki gün yiyüp içmege
Hûn-i ciğer ile dâde-i giryân yiter bana

(Derzî-zâde Ulvî, Divan; g.27/6)

Aşağıdaki beyitte ise şair, dünyadan ilahi olana yönelmek gerektiğine işaret etmek üzere ahiret lezzetine ulaşmak için bezm-i fenâ olan dünyadan çekilmek gerektiğini dile getirir. Beyitteki, bezm-i fenâ ile zehr-i hicrân; visâl-i yâr ile lezzet-i ‘ukbâ kelimeleri arasındaki leff ü neşr ilişkisi de önemlidir. Buna göre dünya, ayrılık zehri; ahiret ise sevgiliye kavuşma olarak tasavvur edilmektedir. Tasavvufi düşüncede ezel bezminde mutlak sevgilinin cemâlini temaşa eden âşık bu dünyaya gelerek ayrılık zehrini tatmıştır ve kavuşma ancak bezm-i fenâdan çekilmekle mümkün olacaktır:

İrişdüñse vişâl-i yâra bildür zehr-i hicrânı
Çekil bezm-i fenâdan câna irsün lezzet-i ‘ukbâ

(Gelibolulu Âlî Dîvân: Varîdâtü’l-enîka; g.16/6)

Bir diğerk beyitte de “Bezm-i fenâdan ayak çekip cennet şarabını içelim ve içkinin sebep olduğı baş ağrısını def edelim.” diyen şair, dünya meclisindeki içkinin baş ağrısına sebep olduğuna işaret ederek maddi olanın yarattığı sıkıntıları çağrıştırmaktadır:

Bezm-i fenâdan ayağı çünkü çeküp gidem
Nüş-i şarâb-ı ‘Adn ile def’-i humâr idem

(Beliğ, Divan: Sâkinâme II/5)

d. Dünyada Rehber Olan İhtiyaç

Dünyada insanlara yol gösterip rehber olmak üzere nasıl ki çeşitli devirlerde peygamberler gönderilmişse tasavvuf düşüncesinde de müridin kemale ermesi için bir rehber, yol gösteren mürşide ihtiyaç vardır. Bu yaklaşım gerek hayatın pratiğinde gerek söylem olarak divan şairlerince de benimsenmiş ve şiirlerde bu durum birçok şair tarafından dile getirilmiştir. Erol Kılıç, divan şairlerinin şiirlerinden hareketle bu arayışın şairler, sûfîler ve genel olarak Osmanlı insanın genel bir tavrı olduğunu “Osmanlı insanının ‘eteğine yapışacak’ manevi otorite arayışı” şeklinde ifade eder ve bu yaklaşımı, geleneksel eğitim ve mesleklerdeki usta çırak ilişkisi kapsamında bir otoritenin önünde diz çökmek (pîr tutmak), bilginin ve mesleğin öğretilmesinde atılacak ilk adım, olmasıyla izah eder. (Kılıç 2004: 48-49)

Konuyla ilgili aşağıdaki beyitte bezm-i fenâ olan dünya, mümin için tekin bir yer değildir, tuzaklarla doludur. Bunlardan kurtulmak ve tedbir almak ancak bir dil-i âgâh ile hem-dem olmakla mümkündür. Beyitte geçen ‘hem-dem’ ibaresindeki ‘dem” içki anlamı ile bezm’le bir arada düşünölmelidir:

‘İşkîyâ havf ü hatâdan olmağ isterseñ halâş
Hem-dem ol bezm-i fenâda bir dil-i âgâh ile

(Aşkî, Divan; g.461/7)

Aynı düşünceyi dile getiren bir diğer beyitte ise dünya, bezm-i fenâ'ya teşbih edilirken bezmin önemli unsurlarından çerâğ, yol gösterici olan kişiye delalet eder. Beyitte, herkes bir bahane ile yanar, ifadesiyle insanların çeşitli bahaneler ileri sürerek dünya telaşı içinde oldukları hissettirilmiş ardından da "bu bezm-i fenâda yanar çerâğ ararız" ifadesiyle dünyada bir mürşide olan ihtiyaç dile getirilmiştir. Beyitte aşk vurgulanmamakla birlikte 'yanar çerâğ' ile kastedilenin ilahi aşk ile yanmakta olan bir mürşit olduğu anlaşılmaktadır:

Yanıp yakılmada herkes birer bahâne ile
Yine bu bezm-i fenâda yanar çerâğ ararız

(Haşmet, Divan; g.106/3)

Aşağıdaki beyitte ise aynı zamanda mutasavvıf olan Neccarzâde Rızâ, bezm-i fenâ olan dünyada kalemi ile mürşidini övmekten başka bir keyif istememektedir. Beyit, tasavvufta manevi bir otorite olan şeyhin mürid için kıymetine dikkat çekmesi bakımından önemlidir:

Bezm-i fenâda keyf-i diğer istemez Rızâ
Besdür gıdâsı hâme-tırâz-ı medih-i şeyh

(Neccarzâde Rızâ, Divan; Zuhurât-ı Mekkiyye, g.54/5)

Şair aşağıdaki beyitte fenâ bezminde perişanlığı şiar etmek gerektiğini ve tıpkı ay ve güneş gibi devrin âlimi olanın etrafında dönmek gerektiğini belirtir:

Fenâ bezminde ser-gerdânlığı gerdün gibi kâr it
Tolaş mânend-i mihr ü mâh gird-i kütüb-ı edvârı

(Hayrî, Divan; k.10/3)

e. Dünyadaki İnsanın Hali

Aşağıdaki beyitte şair, insanın bu dünyada kıymet bilmediğine dikkat çeker. Bunun için bezm ile ilişkili olan yemek/nimet, lezzet kelimelerinden faydalanmıştır. Yemek ve lezzet kelimeleri somut anlamının yanında mecaz anlamıyla manevi hazzı da çağrıştırmaktadır. Beyitte,

insanın dünyada asıl lezzet ve nimeti bulamadığına veya bunların kıymetini bilmediğine, bu nedenle de dünyanın zevkine varamadığına işaret eder:

Bulmaduķ et’ime-i bezm-i fenānuñ zevķin
Ni’meti naķmet okur lezzeti zillet bilürüz

(Cinâni, Divan; g.80/3)

f. Dünyaya Meyl Etmenin Sonu

Aşağıdaki beyitte yine dünya anlamıyla kullanılan bezm-i fenâ, insanın dünya hayatını ebedî âleme tercih etmesinin olumsuz sonuçlarından haberdar etme bağlamında kullanılmıştır. Şair, “Her meclisin sonu olduğu gibi bu bezm-i fenânın sonunda elinden kadehi alırlar ve ‘gider ayak’ buradaki tembelliğinin neticesini görürsün” demektedir. Gider ayak, deyim anlamının yanında “kadehin gitmesi” yani, meclisin sona ermesi anlamında da kullanılmıştır:

Meclis āhir olur alurlar elüñden cāmı
Gider ayak göresin bezm-i fenānuñ keselin

(Fâ’izî, Divan; g.102/2)

Şefî’î ise aşağıdaki beyitte “Dünya kadehini tercih edenin sinesi lâle gibi dolu kan olur.” demektedir. Beyitte renk ve anlam ilgisiyle bezm, sâgar, lâle, hûn kelimeleri ile tenasüp yapılmıştır:

Lâle-veş dâg-ı sitemle sinesi pür-hûn olur
Sâgar-ı bezm-i fenâyı her kim eyler ihtiyâr

(Kadı Şefî’î, Divan; k.1/18)

Şefî’î aynı bağlamdaki bir diğer beytinde; “Bezm-i fenâ sâkisinin kadehine meyleden cür’a gibi ayakta kalır, kendini toprakla bir eder” ifadesiyle cür’anın toprağa dökülüp toprakla bir olması gibi dünyaya meyledersen sen de ayak altında hor ve hakir kalırsın demek ister. Şair bezm’in unsurlarından olan cür’a, sâki, cām gibi kelimeler ile tenasüp oluşturmuştur. Yine “cür’a gibi ayakta kalmak” ibaresinin mecaz anlamı da kastedilerek ‘hor ve hakir olma’ bağlamı pekiştirilmiştir:

Sâki-yi bezm-i fenânuñ mâil olan cāmuna
Cür'a-veş ayakda alur kendin eyler hāk-sār

(Kadı Şefî'î, Divan; k.1/20)

Aşğıdaki diğer beyitlerde de bezm ve fenâ kelimeleri ile şair, dünyanın geçiciliğine dikkat çekerek aklını başına devşir ve ibret al, demektedir. Beyitlerde cām, cām-ı Cem kelimeleri bezm ile tenasüp oluşturarak hayalin tamamlayıcı öğeleri olmuştur:

Meyli o bezm-i fenāya 'aklıñu başuña dir
Pāy-dār olmaz saña cām-ı hayātũñ pāy-dār

(Kadı Şefî'î, Divan; k.1/19)

Bu fenā bezminde yatan üstühān-ı serlerin
Söyledirseñ her birini cām-ı Cem'den dem urur

(Kadı Şefî'î, Divan; g.77/4)

g. Dünya Aldatır, İbret Alınmalı

İslami düşüncede dünya, gelip geçici olduğu için aldatıcıdır. İslami düşünce ve anlayışla beslenen divan şiirinde dünyanın geçiciliği sık sık dile getirilmiştir. Dünya, aldatıcılığını dile getirmek bağlamında bezm-i fenā'ya teşbih edilmiş ve beyitteki diğer kelimelerle bu teşbih üzerinden anlam inşa edilmiştir. Buna göre; "Dolu kadeh içtin diye bezm-i fenāyı dost zannetme, çünkü felek sarhoş olan Mecnun'a boş kadeh sunmuştur." denmektedir. Beyitte bezm, ser-mest ve kâse kelimeleri ile tenasüp oluşturmaktadır. Yine Mecnun'a telmih yapılarak hem mecnunun kelime anlamı hem de onun aşk sarhoşu olması çağrıştırılmakta ve bu dünyanın vefasızlığına dikkat çekilmektedir:

Tolusin iç diyü bezm-i fenānun āşiyān sanman
Tehī bir kâse sunmuşdur felek Mecnũn-i sermeste

(Gelibolulu Âlî, Divan: Varîdâtü'l-enîka; g.484/2)

Yine aşğıdaki beyitlerde de dünyanın gösterişine aldanmamak gerektiği, dünyanın gece gündüz zehir içirdiği ve buna kanmamak gerektiği ve bu dünyaya gelmenin bir amacı olduğu dile getirilir. Beyitlerde bezm;

gösteriş, içmek ve içtiğine kanmak/doymak anlamlarıyla da ilişkilendirilerek ifade sağlam hale getirilmiştir:

Bezm-i fenâda sâki-i gerdün rûz ü şeb
Zehr içirir hemûn saña çanmaz mısın dahi

(Şeref Hanım, Divan; g.238/4)

Bu bezm-i fenâya neye geldüğünü aña
Dârât-i cihân ile saşın olma mülevves

(Ferhâd Paşa, Divan; g.20/2)

Aşağıdaki beyte göre, dünyadan ibret alınması gerektiğinin delili gelmiş geçmiş olan padişahlardır. Padişah, maddi ve iktidar gücünü elinde bulundurması ile temsili bir değerdir. Öyle ki dünyada padişah da olsan gelip geçicisin mesajı verilmektedir. Beyitteki anlamın inşasında bezm, peymâne kelimeleri arasındaki tenasüp ve peymâne ile aklın harap olması arasındaki anlam ilişkisi de önemlidir:

Besdür ser-i şâhân-i selef bezm-i fenâda
Hüşyârı harâb itmege peymâne-i ‘ibret

(Sâkıb Mustafa Dede, Divan; g.13/8)

2. Bezm-i Fenâ ve Fenâ Kavramı

Bezm-i fenâ’da, fenâ’nın dünya anlamının yanında tasavvufi anlamı ile söz konusu edilen beyitler de vardır. Genel bir ifadeyle tasavvufi düşüncede, kişinin mutlak hakikat olan Allah’a duyduğu aşk ile kendi benliğini ortadan kaldırıp Allah’ta yok olmak ve böylece insan-ı kâmil mertebesine ulaşması esastır. Kişinin iç dünyasında gerçekleştirdiği bu çileli yolculukta çeşitli haller ve makamlar bulunmaktadır. Müridin benliğini tamamen yok ettiği fenâ, bu yolculuğun tamamlanması olan bekâ’dan bir önceki hal mertebesidir.¹¹ Tasavvuf düşüncesinde fenâ, “*Kulun fiilini görmemesi hali.*” (Uludağ 2001: 134), “*Kulun kendi (nefsânî) sıfat ve niteliklerinden sıyrılıp çıkması*” (Uludağ 2001: 70) “...zihnin şiddetli bir

¹¹ Tasavvufta haller ve makamlar için bk.: SCHİMMEL, Annamaria (2004), *İslamın Mistik Boyutları*, Kabalcı Yay., İst., s.125; ATEŞ, Süleyman (1976), *İslâm Tasavvufu*, Pars Mat. Ankara, s.56-57.

yoğunlaşmasını sonucu olarak bireyin 'ben bilinci' tamamen yok olması" (İzutsu 2002: 92) gibi çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır.

İslam dini ve tasavvuf, divan şiirinin beslendiği kaynaklardır. Mutasavvıf olsun veya olmasın gelenek, kültür ve düşünce yapısı şairin hayal dünyasının şekillenmesinde önemlidir. Bu nedenle de fenâ'nın tasavvufi anlamının söz konusu edildiği beyitler oldukça fazladır. Tasavvufi anlamı ile söz konusu edilen fenâ, bezm ile özellikle bir araya getirilerek terkip oluşturulmuş ve şair ifade etmek istediği duygu ve düşünceyi bu terkip üzerinden inşa etmiştir. Bu birleştirmede bezm ve fenâ'nın beyitteki diğer kelimelerle ilişkilendirilmesi bakımından zengin bir çağrışım alanına sahip olmasının etkili olduğu söylenebilir.

Beyitlerde tasavvufi anlamda söz konusu edilen bezm-i fenâ'nın terkip olarak dünya anlamını da muhafaza ettiği ayrıca belirtilmelidir. Öyle ki şair, bilinçli şekilde beyte her iki anlamı mezc ederek şiirin hem zahiri hem de batınî anlamlarıyla izah edilmesini mümkün hale getirir.

Belirtilen dikkatler göz önünde bulundurularak bezm ve fenâ'nın tasavvufi anlamda kullanıldığı şiirlerde mazmunun beyitteki diğer kelimelerle oluşturduğu edebî sanatlar ve çağrışımlar, farklı bağlamlar oluşturmaktadır. İlgili beyitler anlam-bağlam ilişkisi içinde değerlendirildiğinde şu başlıklar ortaya çıkmıştır.

a. Aşk

Tasavvufta aşk, âlemin yaratılış sebebidir ve mutlak hakikat olan Allah'a aşk ile muhabbet etmek esastır.¹²

Bezm-i fenâ, aşağıdaki beyitte dünya anlamı ve tasavvufi çağrışımları aşk bağlamında söz konusu edilmiştir. Beyitte; "Dört unsurum, fenâ bezminde ses verdi; meğer o aşk rakkasının elinde çarpara imiş." diyen şair, kelimelerin çağrışımları ile şiiri zenginleştirmektedir. Beytin ilk mısraındaki çâr-pâre, insanda bulunan dört unsurdur. İkinci mısradaki çâr-pâre, çarpara olarak bilinen ve avuç içine alınarak çalınan musiki aletidir. (Sefercioğlu: <http://turkoloji.cu.edu.tr>) Şair cinas yaparak, dört

¹² Tasavvufi görüşte; sevgi, sevginin temelleri, belirtileri ve sevgi türleri konularında İbn-i Arabî'nin görüşleri için bk.: Kanık, Mahmut (2003) (Çev.), İbn-i Arabî, *İlâhî Aşk*, İnsan Yay., İstanbul.

unsurum bezm-i fenâda ses verdi, meğer o aşk rakkası elindeki çarparadır, demektedir. Elest bezminden beden/ten’e bürünerek dünyaya gelen insanın maddi olan bedeni dört temel unsurdan ibarettir. İnsandaki bu dört unsur, yine kendi gibi dört unsur üzerine olan dünyayla da ilgilidir. Her ikisi de maddi olanı temsil eder. Bu nedenle beyitteki bezm-i fenâ dünya anlamıyla ilişkilidir, fakat bu dört unsurun yani maddi olanın aşk rakkasının elindeki çarpara olması ve ses vermesi ibarenin, tasavvuftaki ‘fenâ’ ile ilgisine işaret eder. Dört unsur ve fenâ arasındaki tezatın metne anlam bakımından katkısı da önemlidir. Beyitteki aşk rakkası da mürşidi çağrıştırmaktadır. Tüm bu anlamlar, bezm ve bezmin unsurlarından olan musiki ile ilgili “rakkas, çalpara, ses verme, el” kelimelerin tenasüp yapılarak bir araya getirilmesiyle inşa edilmiştir:

Bezm-i fenâda urdı şadâ çâr ‘unsurum
Raqqâs-i ‘ışk elinde meger çâr-pâredür

(Figânî, Divan; g.14/3)

Aşağıdaki beyitte de bezm-i fenâ, aşk bağlamında kullanılmıştır. Beyitte bezm/meclisin önemli unsurlarından olan “nâr, yanmak, şem” kelimeleri tenasüp ilgisiyle bir araya getirilerek beytin sanat değeri arttırılmış ve bu kelimelerin çağrışımlarıyla aşkın mahiyeti ortaya konmuştur. Yine, mum ve elif harfinin şekil bakımından benzerliği de beyte anlam bakımından katkı sağlamaktadır. Öyle ki elif, vahdeti; mum ise yandıkça erimesi ile sevgili için yanan ve maddi varlığını yok eden aşığî temsil eder. Dolayısıyla vahdete ermek benliği yok etmekle mümkün olacaktır. Beyitte tüm bu anlamlar kastedilmek üzere kelimeler bir araya getirilmiştir:

Nâr-i ‘ışkunla yanup bezm-i fenâya
Vahdetî şem’ gibi bir elif tâc ile geldi nûrdan

(Dimetokalı Vahdetî, Divan; g.99/5)

Bezm-i fenâ’nın aşk bağlamında ele alındığı bir diğer beyitte ise şair; “Fenâ bezminde vücudu mahv eyleyip eylemediğimi aşk mumu gibi yüzü sarı olan bilir.” demektedir. Fenâ, benliğin yani vücudun yok olmasıdır. Beyitten anlaşıldığı kadarıyla benlikten arınmış olmanın belirtisi

sararmış olan yüz'dür. Beyitte rû-zerd olan kişi yanan mumla ilişkilendirilmektedir. Aşk ateşi ile yanan âşık, yüzünün sarı olması dolayısıyla yanan muma teşbih edilmiştir. Ateş her ikisini de benliğinden arındırır, bunun belirtisi de sarı yüzdür. Beyitteki kelimeler zengin çağrışımları söz konusu olduğu için izahı genişletmeye müsaittir:

Bezmi-i fenâda maḥv-i vücûd eylemiş miyim
Mânend-i şem'-i aşk ile rû-zerd olan bilir

(Fatin, Divan; g.49/2)

Aşağıdaki beyitte aşk, divan şiirinde sık rastlanan rind ve zahid çatışması üzerinden ifade edilir. Beyitteki anlam, aşkı esas alan rind ile akıl esas alan zahid çatışması etrafında oluşturulmuştur; "Zahidin dostu akıl olsaydı fenâ bezminde akli talep etmez, aşk kadehiyle sarhoş olmayı isterdi." Beyitte aşk; akıl ve aşk arasındaki tezatla ifade edilmiştir. Yine beyitte bezm-i fenâ, hem dünya hem de tasavvufi anlamda düşünölmeye müsaittir:

'Akl-i yâr olsaydı zâhid mest-i câm-ı 'ışk olup
Bu fenâ bezminde itmezdi taleb hüşyârlığı

(Feyzî-i Kefevî, Divan; g.214/5)

b. Elest Bezmi/ Fenâ Bezmi

Bezmi-i fenâ'nın söz konusu edildiği bazı beyitlerde elest bezmi ile tezat oluşturmak üzere birlikte kullanıldığı görülür. Şair, aşk ehlinin elest bezminden beri aşk sarhoşluğu içinde olduğu ve bezm-i fenâyâ ezelden mest geldiğini söyler. Beyitte geçen, "hayran, elest bezmi, aşk ehli" ifadeleri bezm-i fenânın tasavvufi manasına işaret etmektedir. İlgili beyti, mutlak hakikat olan Allah'ın cemâline bezm-i ezelde hayran olunduğu ve bu dünya olan bezm-i fenâyâ ta oradan itibaren mest gelindiği şeklinde okumak mümkündür. Açıkça görölmektedir ki şair her iki manayı da şiire mezc etmiştir ve birini seçmek gibi bir yaklaşım beytin anlam katmanlarını eksik bırakmak olacaktır:

Tâ bezm-i ezelden beri ḥayrân olub 'Aczî
'Aşk ehli fenâ bezmine mestâne gelirler

(Aczî, Divan; g.54/6)

Aşağıdaki beyitte de, ezel bezminde aşk şarabı içenlerin bezm-i fenâyâ oradan itibaren mest geldiği söylenmektedir. Belirtilen bağlamda bezm-i fenâ hem dünya hem de tasavvufi anlamıyla iç içedir. Bâkî, fenâ, ebed kelimeleri arasındaki tezat ve bezm, kadeh-nûş, mest kelimelerinin oluşturduğu tenasüp mazmunun iki anlamıyla anlaşılmasını pekiştirmiştir:

Sâkî-i bâkâden añlar kim kadeh-nûş oldılar
Tâ ebed bezm-i fenâda mest-i bî-hûş oldılar

(Bursalı Rahmî, Divan; g.48/1)

Tasavvufi anlamını kastetmek üzere bezm-i fenâ'nın zikredildiği bu beyitler, aşk bağlamında değerlendirilebileceği gibi beyitlerde, söz konusu aşk'ın ezel bezminde başladığına vurgu yapıldığından ilgili başlık altında değerlendirilmiştir.

c. Fenâ Ehli:

Aşağıdaki beyitte Allah'ı bilmek bilgisine ermiş olan âriflerin bezm-i fenâda gam çekmediği çünkü onların câm-ı Cem çektiği belirtilir. Beyitte, bezm-i fenâ dünya anlamında düşünüldüğünde âriflerin dünyada sürekli ilahi aşk şarabını nûş etmelerinden dolayı gam çekmediği anlaşılabilir gibi beyit, benliğin ortadan kalktığı fenâ'da ârifin sadece ilahi aşk şarabını nûş ettiği şeklinde de anlaşılmaktadır. Beyitte geçen ârif ile fenâ tasavvufi anlamları bakımından bir araya getirilmiştir, câm-ı Cem'i de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Öyle ki tasavvufi gelenekte şarap aşkı temsil ettiği gibi Cem'in kadehini içmek de ilahi aşkı terennüm etme anlamına gelir. (Şentürk, II/2017: 380)

Bezm-i fenâda 'ârif olanlar ne gam çeker
Gül gibi elde turmayup ol câm-ı Cem çeker

(Behiştî, Divan; g.163/1)

Aşağıdaki beyitlerde de bezm-i fenâ, dünya anlamı da söz konusu edilmekle birlikte tasavvufi anlamıyla öne çıkmaktadır. Buna göre ilk beyitte; “Bezm-i fenâda yoldaşı akıl olan kişi ile yolun sarhoşunun bir olmadığını Allah'ı seyreden bilir.” ifadesinde aklı rehber edinenin değil ilahi aşk ile sarhoş olanın Allah'a olan yakınlığı dile getirilirken beyit,

ilahi aşkı terennüm eden kişinin dünyada baktığı her yerde Allah'ı seyr ettiği şeklinde de anlaşılabilir:

Bezm-i fenâda "seyr-i ilâ'llâh" iden bilür
Ser-mest-i râh ü 'âkıl-i hem-râh bir midür

(Neccarzâde Rızâ, Divan: Hâtimetü'l-vâridât; g.31/4)

Allah'a yaklaşmak maddi olan her şeyden vazgeçmekle mümkündür. Can da mutlak sevgili uğruna feda edilen bir akçe hükmündedir. Şair, mutlak sevgili olan Allah'a ulaşma yolunda her şeyden vazgeçtiği için bezm-i fenânın mahremlerindedir. Bu bezmin sohbetine dâhil olmak için vesilelere muhtaç değildir, çünkü kendine düşeni yapmıştır. Beyitte can ve gönülden geçmek, varlığı yok etme anlamında fenâ ile ilişkilidir. Bezm de harem-i sohbet ile tanasüp oluşturarak anlama katkı sağlamaktadır:

Maḥrem-i bezm-i fenâyuz dil ü cāndan geçdük
Ḥarem-i şoḥbete muḥtâc-ı vesâ'il degülüz

(Nevî-zâde Atâyî, Divan; g.101/4)

Gelibolulu Âlî'nin aşağıdaki beytinde ise tasavvuftaki fenâ'nın muhtevasını görmek mümkündür. Belirtildiği gibi fenâ, benliğin tamamen yok olduğu tam bir yokluktur. Beyitte de şair fenâ'da bulunanlardan bazılarının bu bezmden haberi bile olmadığını çünkü muhabbet sırrıyla vâlih ve hayran olduklarını belirtir:

Gördüm kimini bezm-i fenâdan haberi yok
Esrâr-i maḥabbetle olup vâlih ü ḥayrân

(Gelibolulu Âlî, Divan; Varîdâtü'l-enîka; mus.10-II/6)

Bir diğer beyitte ise, iki âlemde nâ-murad olmayacak yani muradına ereceklerin iki âlemden de el çekenler olduğu belirtilir. Beyitte geçen "bu kişilerin fenâ bezminde adı hatırlanmaz, söylenmez" ifadesi ile bu kişilerin hem dünyada varlığının bilinmemesi, dikkat çekmeyen kişiler olması hem de fenâ'da benliğinden arınmış kişiler olması şeklinde iki anlam da kastedilmektedir. Çünkü 'ad', maddi varlığın bir göstergesidir; bu kişilerin adının yâd olmaması, ad'dan kayıtsız olması yani benlikten arınması şeklinde anlaşılmalıdır:

Çeküp el iki ‘âlemden şular nâ-murâd olmaz
Derûn-ı halka-i bezm-i fenâda adı yâd olmaz

(Şuhûdî, Divan; g.83/1)

Aşağıdaki beyitte şair, fenâ bezminde bulunan gönül ehli kişilerden ve sırrı bilmekten bahsetmektedir:

Fenâ bezmine gelmekden nedir maksad benim cânım
Bu sırrı bilen ehl-i diller ile [sen] buluşdın mı

(Ferhâd Paşa, Divan; g.78/4)

Yukardaki beyitlerde görüldüğü gibi bezm-i fenâ’ya şiiirlerde tek başına tasavvufi anlamıyla değil genellikle somut olan dünyayı da kastederek her iki anlamın birlikte kullanılması şeklinde yer verilmiş fakat bağlam değişmiştir. Dolayısıyla beyitlerde bu iki anlamın birbirinden tam olarak ayrı olmadığı görüldüğünden beyitleri izah etmede bu iki anlamdan sadece birinin esas alınması, beyitteki anlam katmanlarının azaltılması demek olacaktır.¹³

¹³ Bezm-i fenâ’nın sadece dünya değil tasavvufi anlamıyla da söz konusu edilen ve yukarıda verilmeyen diğer bazı beyitler aşağıda verilmiştir:

Ehl-i harâbâtem benüm uymaz çü kâlüm hâlûme
Bezm-i fenâda ‘Aşkîyâ güyâ ki bir güyendeyem (Aşkî, Divan; g.285/5)

Ol cür’a-nüş-i bezm-i fenâyam ki Hâletî
Birdür yanumda sâgar-ı şeh kâse-i gedâ (Azmî-zâde Hâletî, Divan; g.11/5)

N’idüğini bu bezm-i fenâdan haber virür
Güş eyle her ne ki [gelür] ol yârdan gelür (Azmî-zâde Hâletî, Divan; g.283/4)

Bezm-i fenâda kanı rind-i Cem-âyîn-i sîr
Dest-i dili dâyimâ câm-i muşaffâ tutar (Nâmî, Divan: Hüsn-i Hakîkî; g.33/6)

Bezm-i fenâda oldı mest-i sürür-i cāvîd
Kimün ki güş-i hüşî nüş itdi câm-i nutkuñ (Nâmî, Divan: Hüsn-i Hakîkî; g.72/2)

İtmezüz saltanātuñ sırça sarâyını beyân
Bes durur bezm-i fenâda bize peymâne melâz (Nâtîkî, Divan; g.97/2)

Melâmet câmını sunmuş bulara sâkî-i vaḥdet
Fenâ bezminde nüşâ-nüş şafâda Gülşeniler (Sezâyî-i Gülşenî, Divan; g.63/2)

Sâgar-i bezm-i bekâdur çekdügi sâhib-dilün
Bilmez ol bezm-i fenâda câm-i ‘işret neydüğün (Beyânî, Divan; g.607/2)

Divan şiirinde bezm-i fenâ/fenâ bezmi'nin geçtiği beyitlerde ibarenin kullanımı, bezm ve fenânın beyitteki diğer kelimelerle tenasüp, telmih, mecaz, leff ü neşr, tezat gibi çeşitli edebî sanatlar çerçevesinde birlikte kullanılması şeklindedir. Şiirde zengin çağrışımlar oluşturmada oldukça müsait olan bezm ve fenâ'dan; bezm, beraberinde kadeh, sâgar, sâkî, yeme içme, şarap, ayak, cür'a, Cem, câm, musiki terimleri vs. gibi meclisin bütün unsurlarını şiire dâhil etme fırsatı sunar. Fenâ ise lügat anlamıyla dünyanın geçici olması anlamını üstlenmesinin yanında özellikle tasavvufi mananın metne dâhil edilmesinde esas unsurdur. İlgili kelimelerin bu özellikleri şairin düşüncesini dile getirmede elbette kolaylık sağlamıştır demek mümkündür.

Sonuç:

"Bzm-i fenâ/ fenâ bezmi"nin divan şiirinde hangi dönemden itibaren ve hangi şairler tarafından kullanıldığının tespitine dair yapılan taramada ilgili kelimelerin hemen hemen bütün şairlerde ayrı ayrı veya farklı kelimelerle terkip oluşturularak zikredildiği görülmüştür. Bununla birlikte 'bezm-i fenâ/ fenâ bezmi'nin birlikte mazmun niteliği kazanarak ilk olarak XVI. yy'dan itibaren kullanılmaya başlandığı ve devam eden yüz yıllarda ise gittikçe daha az şair tarafından olsa da XIX.yy'a kadar kullanıldığı görülür. Bununla birlikte ilgili mazmunun birkaç istisna dışında dönemin önemli şairleri tarafından değil daha ziyade ikinci sınıf addedilen şairler tarafından tercih edildiği tespit edilmiştir. Divan şiirinin ilk akla gelen ve önemli şairlerinin bezm-i fenâ/fenâ bezmi'ni terkip veya ibare olarak kullanmama yönündeki tavrının bilinçli olup olmadığı ancak bu şairlerin şiirlerinde aynı anlamı nasıl ifade ettiğinin incelenmesi sonucu söylemek mümkün olabilir. Yine mutasavvıf şairlerin terkip veya

Fenâ bezminde câmuñ kâdrin ancak Cem bilür şanma
Harâbâta ayak baş gör ki bezminde biñ Cem var (Gelibolulu Âlî, Divan;
g.195/4)

Lebüñ ey cân-i 'âlem cânâ raḥat bâdesin sundı
Fenâ bezmine biz benzer ki cânâ cân kıatup geldük (Gelibolulu Âlî, Divan;
g. 707/2)

ibareyi zikretme oranları dikkate alındığında terkinin tasavvufi anlamda mazmun niteliği kazanmasında mutasavvıf şairlerin belirleyici olmadığı, tercihin tamamen şairin tasarrufu ile ilgili olduğu görülmüştür.

“Bezm-i fenâ/ fenâ bezmi”nin yer aldığı beyitlerin anlam ve bağlam dikkatiyle incelenmesi neticesinde bu mazmunun öncelikle başlıca iki anlamda söz konusu edildiği görülmüştür. Bunlardan biri gelip geçici olma özelliğiyle dünya diğeri ise fenâ'nın tasavvufi anlamına gönderme şeklindedir. Beyitlerde bu iki anlamın da bağlam itibarıyla kendi içinde çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Divan şairinin dünya'yı algılayışına işaret etmesi bakımından dikkate değer olan bu beyitlerde bezm-i fenâ mazmunu ile; dünya geçicidir, aldatıcıdır, ona aldanmamak gerekir, eziyet sıkıntı yeridir, içindekiler de vefasızdır, bu olumsuz özelliklerinden dolayı terkedilmeli ilahi ve ebedî olan ahirete yönelmelidir görüşlerinin dile getirildiği tespit edilmiştir. Bunun yanında dünya geçicidir bu nedenle fırsat varken yiyip içilmelidir şeklindeki yaklaşımların da ifade edildiği görülmektedir.

Bezm-i fenâ'daki fenâ'nın tasavvufta benliğin ortadan kalkması, anlamının söz konusu edildiği beyitlerde ise; fenâ ehlinin hangi hal içinde olduğu, aşkı ve bu aşkın ezeli olması gibi konuların ele alındığı görülmüştür. Fakat belirtilmelidir ki fenâ'nın tasavvufi anlamda söz konusu edildiği beyitlerde bezm-i fenâ'nın terkip olarak dünya anlamını da muhafaza ettiği görülmektedir. Bezm-i fenâ'nın dünya ve fenâ'nın tasavvufi anlamının kastedildiği beyitlerin bağlam açısından incelenmesiyle oluşturulan alt başlıkların yeni örneklerle çeşitlendirilmesi mümkündür.

Bezm-i fenâ yukarıda belirtilen anlamların her ikisine de işaret eden bir mahiyet taşımakla birlikte beyitteki diğer kelimelerle çeşitli edebî sanatlar çerçevesinde ilişkilendirilmeye de oldukça müsait bir yapı arz etmektedir. Esasen divan şiirinin bütün mazmunları beyitteki diğer kelimelerle de ilişkilendirilerek çok katmanlı metinler oluşturmaya müsaittir ve şair edebî sanatlarla bina edilen beyti imar ederken mazmunların bu özelliklerinden yararlanır. Dolayısıyla bezm-i fenâ için de geçerli olan bu hususlar, şair açısından bir kolaylık ve kolaylığı tercih etmek şeklinde anlaşılmalıdır. Fakat yine de mazmun olarak bezm-i fenâ terkininin ikinci sınıf kabilinden olan şairler tarafından kullanılması dikkat çekicidir.

Kaynakça

- AKKUŞ, Metin (1993) (Haz.), *Nef'î Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKSOYAK, İsmail Hakkı- Mehmet ARSLAN (Haz.), *Gelibolulu Mustafa Âlî Riyâzü's-sâlikîn*,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10681,girisvemetinpdf.pdf?0> (22.10.2017).
- AKSOYAK İ. Hakkı- Mehmet ARSLAN (Haz.), *Haşmet Külliyyatı*,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10617,girisvemetinpdf.pdf?0> (22.10.2017).
- ALTUN, Kudret (1999), *Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Dîvânı (Vâridatü'l-Enikâ)*, Niğde.
- AKÜN, Ömer Faruk (1999), "Divan Edebiyatı", *TDVİA*, C. 9, s. 389-427, İstanbul.
- ARI, Ahmet (Haz.), *Sâkıb Dede ve Dîvânı*,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10645,sakibdededivanigirispdf.pdf?0>, (22.10.2017).
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10646,sakibdededivanimetinpdf.pdf?0> (22.10.2017).
- ARSLAN, Mehmet (2004) (Haz.), *Antepli Aynî Dîvânı*, , İstanbul: Kitabevi Yay.
- ARSLAN, Mehmet (2002) (Haz.), *Şeref Hanım Dîvânı*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- ATEŞ, Süleyman (1976) (Haz.), *İslâm Tasavvufu*, Ankara: Pars Mat.
- AYAN, Hüseyin (2014) (Haz.), *Nesîmî Hayatı Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, Ankara: TDK Yay.
- AYDEMİR, Yaşar (Haz.), *Behiştî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10597,behistipdf.pdf?0> (22.10.2017).
- AYDIN YAĞCIOĞLU, Songül (2016) (Haz.), *Kadı Şefî'î Dîvânı*, DBY Yay., İstanbul.
- BALKAN, Ayşe (2001), *Râşid Dîvânı (Edisyon Kritik ve Tasavvufî Unsurlar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Ün. Sosyal Bil. Ens., Afyon.

- BAŞPINAR, Fatih, *Beyânî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10598,beyani-apdf.pdf?0>, (22.10.2017) [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr / Eklenti / 10599,beyani-bpdf.pdf?0](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10599,beyani-bpdf.pdf?0) (22.10.2017)
- BİLGİNER, Mahmut Saadettin (1976) (Haz.), *Mısrî Niyâzî Dîvânı Şerhi*, İstanbul.
- BÜYÜKKAYA, Hande (2008), *Fâik Ömer ve Dîvânı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İst. Kültür Üniv. Sosyal Bil.Enst., İst..
- CAN, Ertuğrul (2005), *Şuhûdî Dîvânçesi (inceleme-metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Adana.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet(1984), “Mazmun”, *Türk Dili*, S.388-389, Nisan-Mayıs.
- ÇELİKOĞLU, Şahver (1985) (Haz.), *Divan Sezâyî-i Gülşenî*, Yazı Yay., İstanbul.
- ÇETİN, İsmail (1993), *Derzî-zâde Ulvî Hayatı, edebi şahsiyeti ve Dîvânının Tenkidli Metni*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniv., Elazığ.
- DEMİREL, Gamze (2005), *18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Dîvânı (İnceleme-Tenkitledi Metin- Tahlil)*, C. 1, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniv. Sosyal Bil. Enst., Elazığ.
- DİLÇİN, Cem (2009), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- EFLATUN, Muvaffak (2003), *Feyzi-i Kelevî Dîvânı: Tahlil-metin*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Ankara.
- ERDOĞAN, Mehtap (2007), *Fâtin Dîvânı*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- ERDOĞAN, Mustafa (Haz.), *Bursalı Rahmî ve Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10600,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0> (22.10.2017).
- GÜRBÜZ, Mehmet (2005), *Rezmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Ankara.
- HARMANCI, Esat *Süheylî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10650,girismetinpdf.pdf?0> (23.10.2017).
- IZUTSU, Toshuhiko (2002), *İslâm Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, Anka Yay., İstanbul.
- KANIK, Mahmut (2003) (Çev..), *İbn-i Arabî, İlâhî Aşk*, Çev.: Mahmut Kanık, İnsan Yay., İstanbul.
- İNCE, Adnan (1994) (Haz.), *Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı*, Yüksek Öğrt. Kur. Mat., Ank..

- İPEKTEN, Haluk (1990) (Haz.), *Nâilî Divanı*, Akçağ Yay., Ankara.
- KANAR, Mehmet (2015), *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yay. İstanbul.
- KARA, Mustafa (1995), “Fenâ”, *TDVİA*, C.12, İstanbul.
- KARA ALTUNDAĞ, Ayşegül (2010) (Haz.), *Bolulu Hayrî Dîvânı*, Bolu İl Kültür ve Turizm Müd., Ankara.
- KARAHAN, Abdülkadir (1996) (Haz.), *Figânî ve Divançesi*, İstanbul Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul.
- KARAKÖSE, Saadet (Haz.), *Nev’î-Zâde Atâyî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637.nevi-zade-atayipdf.pdf?0> (22.10.2017).
- KARLITEPE, Mustafa (2007), *Kelâmî Dîvânı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Ens., Ankara.
- KAYA, Bayram Ali (2003) (Haz.), *Azmî-zâde Hâletî Divanı, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanın Tenkitli Metni*, Harvard Üniv. Basımevi.
- KILIÇ, Mahmut Erol (2004), *Sufî ve Şiir*, İnsan Yay., İstanbul.
- Mütercim Âsım Efendi (2014), *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, C. 6, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul.
- KOCAER, Abdullah Feyzi (Çev.) (2004), *Sahîh-i Buhârî, Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*, Yeni Şafak Gazetesi Yay., Ankara.
- MENGİ, Mine (2000), “*Divan Şiir Dilindeki Mana, Mazmun, Nükte Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/3.php>, (26.10.2017).
- MENGİ, Mine (2000), “*Mazmun Üzerine Düşünceler*”, <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/4.php> (26.10.2017).
- NACAR, Fatih (2004), *Ferhâd Paşa Divanı*, Sakarya Üniv. Sosyal Bil. Ens. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- OKATAN, Halil İbrahim (1995), *Kafzâde Fâ’izî, Hayatı Eserleri Sanatı- Tenkitli Dîvân Metni*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniv. Sosyal Bil. Enst., İzmir.
- OKUYUCU, Cihan (1994), *Cinânî Hayatı Eserleri Dîvânı’nın Tenkidli Metni*, TDK Yay., Ankara.
- ÖZDEMİR, Mehmet (1999), *Neccârzâde Rızâ Dîvânı’nın Edisyon Kritiği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bil. Enst., Afyon.

- ÖZER, Sait (2006), *Nâtikî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin-İnceleme)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Ün. Sosyal Bil. Ens., Sivas.
- ÖZGÖNÜL, Öznur (2001), *Aczî Divânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enst. Balıkesir.
- ÖZTÜRK, Yılmaz (2006), *17. yy Şairlerinden Dimetokalı Vahdetî'nin Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Ün. Türkiyat Arşt. Enst., İstanbul.
- SCHİMMEL, Annamaria (2004), *İslamın Mistik Boyutları*, Kabcacı Yay., İstanbul.
- Sefercioğlu, Nejat, *Divan şiirinde Mûsikî ile ilgili Unsurların Kullanılışı*: <http://turkoloji.cu.edu.tr> 25.10.2017.
- ŞENTÜRK, A. Atilla (2017), *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C.II, OSEDAM Yay., İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1981), *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yay. İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1992) (Haz.), *Hayâlî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.
- TAŞ, Hakan (2014), *Vahyî Divanı ve İncelemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (2001), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul.
- UZUN, Süreyya (2011), *Üsküdarlı Aşkî Dîvânı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımalar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul.
- YAZAR, Sadık (2006), *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Ün. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul.
- YEKBAŞ, Hakan (2016) (Haz.), *Sebzî Dîvânı*, Akçağ Yay., İstanbul.
- YELTEN, Muhammet (1999) (Haz.), *Nev'î-Zâde Atâyî- Sohbetül Ebkâr*, İst. Ün. Ed. Fak. Yay., İstanbul.
- YENİKALE, Ahmet, *Ahmet Nâmî Dîvânı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10633,metinpdf.pdf?0>, (25.10.2017).
- YILDIRIM, Ali (1991), *İshak Çelebi (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Edisyon Kritiği)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Ün. Sosyal Bil Enst., Elazığ.

YILDIZ, Ali (2006), *18. yy Şairlerinden Ferhâd Paşa Dîvânı (Metin-İnceleme)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniv. Türkiyat Araşt. Enst., İstanbul.

YURTSEVER, Murat (2000) (Haz.), *İsmail Hakkî Bursevî Divan*, Arasta Yay., Bursa.